

АРХЕТИПИ ОБРАЗІВ У СОЦІАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНІЙ ПОВІСТІ МИХАЙЛА КОЗОРИСА «СЕЛО ВСТАЄ»

ARCHITECTS OF IMAGES IN SOCIO-IDEOLOGICAL CONDITION OF MIKHAIL KOZORIS "CROP INTRODUCED"

Барабаш С.М.,

*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри україністики*

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті на матеріалі соціально-ідеологічної повісті М. Козориса «Село встає» визначено архетипи образів радянської доби. Письменник одним із перших представників «Плугу» показав діяльність особистості в напрямі «ідеологічного примирення» міста і села, умотивованого вчинками головного героя. Визначено, що ідеологічно досконалими є сцени у творі, де автор без надмірного піетету реалістично, а іноді й саркастично змальовує «чужість» представників міста для селян. Класичним архетипом є опозиція двох антагоністичних сил, зображених у повісті. Підкреслено, що М. Козорис долучився до новаторів у розробці нової теми наближення села до міста, його пролетаризації, витримав жанрові канони зазначеного твору та привніс власне бачення результатів ідеологічної боротьби.

Ключові слова: соціально-ідеологічна повість, архетип, свідомість «нового» героя, «ідеологічне примирення», антагоністичні сили.

В статье на материале социально-идеологической повести М. Козориса «Деревня встает» определены архетипы образов советской эпохи. Писатель одним из первых представителей «Плуга» показал деятельность личности в направлении «идеологического примирения» города и села, мотивированного поступками главного героя. Определено, что идеологически совершенными являются сцены в произведении, где автор без чрезмерного пиетета реалистично, а иногда и саркастически описывает «чуждость» представителей города для крестьян. Классическим архетипом является оппозиция двух антагонистических сил, изображенных в повести. Подчеркнуто, что М. Козорис присоединился к новаторам в разработке новой темы приближения деревни к городу, его пролетаризации, выдержал жанровые каноны указанного произведения и привнес свое видение результатов идеологической борьбы.

Ключевые слова: социально-идеологическая повесть, архетип, сознание «нового» героя, «идеологическое примирение», антагонистические силы.

In the article on the material of the socio-ideological novel M. Kozorisa "Village comes up" defined archetypes of images of the Soviet era. The writer, one of the first representatives of Pluh, showed the activity of the individual in the direction of "ideological reconciliation" of the city and village, motivated by the actions of the protagonist. It is determined that ideologically perfect are scenes in the work, where the author without realistic piety realistically, and sometimes sarcastically depicts the "stranger" of the representatives of the city for the peasants. The classic archetype is the opposition of two antagonistic forces depicted in the story. It was emphasized that M. Kozorisa joined the innovators in developing a new topic of approaching the village to the city, its proletariat, withstood the genre canons of the work and brought its own vision of the results of ideological struggle.

Key words: socio-ideological story, archetype, consciousness of "new" hero, "ideological reconciliation", antagonistic forces.

Постановка проблеми. Художні образи української літератури є виразними репрезентантами складної історичної доби, ментальності народу, його світосприйняття та становлення. Історико-політична доля держави, її перехресні стежки безпосередньо впливали на долю митців, їхніх творів, мислення, особливостей відображення дійсності крізь власну призму світовідчуття. Наразі актуальним є аналіз літературних явищ, які витворені активними учасниками, сучасниками доби 20–30-х рр. ХХ ст., зокрема М. Козориса та архетипів образів у соціально-ідеологічній повісті «Село встає».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавча оцінка творчості М. Козориса, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., є принагідною, містить лише загальну характеристику його

доробку (статті й рецензії Ю. Зета, Й. Кубася, Л. Підгайного, І. Ткачука). Свідчення про «друге», часткове повернення письменника в українську літературу відомі лише з 1970 р. (довідкова література, згадка серед ювілярів у місцевій пресі, в «Історії української літератури» у 8-ми томах). Спочатку більш активно до вивчення життєвого і творчого шляху письменника долучилися в часи незалежності України історики і краєзнавці П. Арсенич, Г. Рис, О. Рубльов. У напрямі глибшого дослідження прозописьма М. Козориса продовжили працю літературознавці Ф. Погребенник, І. Приходько, М. Хороб.

Постановка завдання. Мета статті – визначення архетипів образів у соціально-ідеологічній повісті М. Козориса «Село встає».

Виклад основного матеріалу. Жанр соціально-ідеологічної повісті, відповідно до ідеї радянської масовізації літератури у 20-х рр. ХХ ст., вимагав від автора насамперед наявності образу бездоганного героя – носія радянської ідентичності, свідомість якого поступово формується під впливом зовнішніх обставин. У своїй «ідеологічній і художній платформі» Спілка селянських письменників «Плуг» декларувала бажання творити нову культуру, зображувати життя нового села. Однією з провідних її ідей протягом 20-х була ідея «змички міста із селом». «Плуг» не чинив перешкод щодо використання тих чи інших художніх засобів, хоч під впливом офіційної критики віддавав перевагу реалізму. Так, М. Козоріс у соціально-ідеологічній повісті «Село встає» творить персонажа, свідомість якого формується під впливом зовнішніх обставин, зокрема, поїздок до міста як носія радянської ідеології. Йому, відповідно до жанрового канону, протистоять куркулі, антигерої, які зуміли «притосуватися» до радянської влади.

Головним героєм-носієм нової свідомості у творі став Семен Удовиченко. Автор поступово творить еволюцію його світосприйняття в напрямі зміни суто селянської свідомості на радянську ідентичність. Письменник фіксує, як фактично одночасно з «радянізацією» Семена відбувається й своєрідне переформатування села в частину радянського суспільства.

Формування свідомості «нового» героя у М. Козоріса відбувається в процесі його поступового спілкування з містом, його представниками. Так, читач знайомиться спочатку з героєм-селянином, який прагне знайти свій шлях у новому суспільстві, обрати правильну дорогу в житті. Автор відразу пояснює роль міста в бажанні молодого селянина нести на село правду: «Бачать, що слова його ловлять жадібно. Правда, це не його слова. / Він приніс їх з міста. / Вони падали там з молодих, гарячих уст. Він зібрав їх тільки, мов розсипане намисто в пригорщі, заніс у село й хоче посіяти новітнє зерно. Але до цих слів він примішує й свій молодецький жар, прикрашає їх пахощами села» [3, с. 10].

Символічне поєднання «думок» міста із селянським світосприйняттям Семена дає йому змогу стати своєрідною «об'єднувальною», проміжною ланкою між двома різними світами – міським і селянським. До речі, М. Козоріс серед представників «Плугу» став чи не найпершим письменником, який показав у творі діяльність такої особистості в напрямі єднання та «ідеологічного примирення» міста і села, умотивованого вчинками головного героя.

У процесі спілкування з містом Семен не тільки поступово перебудував свою селянську свідомість в іншу – пролетарську, радянську, а й прагнув «навернути» інших незаможних селян до справжньої радянської спільноти. Художньо досконаліми є і сцени у творі, де автор без надмірного піетету реалістично, а іноді й саркастично змалював «чужість» представників міста для селян, зокрема, під час опису святкування на селі річниці Жовтневої революції. Так, промова представника радянської влади з міста не сприймається належним чином селянами через її політизованість: «Дядьки напружували шиї, впивалися очима в співбесідника. Намагалися вчепитись за його думку, щоб прослідкувати. Але неможливо. Слова мішалися, думки рвалися, розбігались, то знову зливалися в якусь суматоху, били головами одна в одну, мов брикливі кози» [3, с. 86]. Натомість виступ «просвіченого» владою Семена односельці сприймають емоційно і позитивно, адже він «говорив просто, без викрутасів, клав слова, мов на лопату. Бив різкими доказами по голові. Селяни ставали на пальці й витягали шиї. Він говорив про куркулів, про непманів, про продподаток та про землю. Говорив про справи, що зачіпали селян за живе, простою селянською логікою, торощив байдужість слухачів, мов тараном» [3, с. 89]. Таким протиставленням у творі підкреслено наявність проблеми «змички» тогочасного міста і села, й один із варіантів її позитивного вирішення – самоосвіта селянства. Власне, у творі показаний можливий радянський варіант селянської освіти, який, маючи спільні риси з народницькою парадигмою ХІХ ст., що пропагувала створення хат-читалень, став одним із архетипів радянського канону в літературі.

На момент написання твору, а тим більше на момент його друкування наявність таких архетипів стає обов'язковою. Однак повість «Село встає» не є класичним твором епохи соцреалізму – вона фіксує поступову появу радянських архетипів в літературі.

Так, класичним архетипом є опозиція двох антагоністичних сил, показана у творі. З одного боку, це незаможники Семен Удовиченко, його побратим Петро, колишній червоноармієць Омелько як представники простих селян. З іншого боку – це заможні селяни, куркулі, характеристику яких письменник здійснює промовистими прізвищами – Гугनावий, Черевань, Крутій, колишній голова сільради, священник. Відповідно до промовистих прізвищ діють й класичні антигерої у творі. Так, Крутій намагається «окрутити» побратима Петра, одруживши його з донькою Ївгою.

У творі розкривається бажання багатія зберегти власні землі, «прикритися» одним із представників нової влади на селі, перетягнувши його на свій бік. Однак ця афера не приносить результатів, і Крутій, як й інші багатії, втрачає владу на селі, а отже, й власну, несправедливо наділену землю.

Проте в характеристиці героїв автором помітна суттєва різниця. Так, якщо позитивних персонажів у творі можна не лише ідентифікувати, а й простежити їхню життєву лінію, еволюційне та ідейне зростання, і не тільки на прикладі долі Семена Удовиченка, а, скажімо, й червоноармійця Омелька, який стає продовжувачем починань головного героя, адже залишається жити, то ідентифікувати багатіїв достатньо важко, незважаючи на те, що кожен із них самостійно прагне до збереження влади на селі. Однак відсутність прямої авторської характеристики кожного, на нашу думку, не вказує на недосвідченість автора, який до виходу повісті «Село встає» вже був достатньо відомим письменником із виробленим власним індивідуальним стилем. Швидше за все, це була данина часу, коли відповідно до встановленого кліше радянська література про село потребувала позитивного головного героя з чітко виробленою власною позицією боротьби з ворогами радянської влади на селі, а отже, характеристика негативних героїв-антагоністів виглядала штучною з огляду на те, що не мала зображати їхні позитивні риси вдачі, а увага читача мала зосереджуватися на їхній негативній позиції щодо нових часів в українському селі.

Свідченням майстерності авторського письма в напрямі внутрішньої характеристики персонажа є характеристика матері Семена Удовиченка – Параски – протягом твору. Так, у повісті вона показана як жінка, яка натерпілася протягом свого життя злиднів і лиха: втративши на рубці Череваневих дерев чоловіка, вона змушена була сама виховувати сина, працювати в наймах і терпіти знущання багатіїв. Її позиція щодо намагань Семена перебудувати владу на селі для незможників цілком логічно вкладається в загальний контекст думок усіх інших селян Печихвостів: «І напивав собі біди та лиха. І потрібно було тобі кудись ходити в місто?... / – Вони ж мене сами післали. / – Посилати то посилали. Приказ був. А післанцеве діло піти, послухати, та й мовчати... А ти, хлопче, не пхай пальців між двері, бо буде боляче» [3, с. 17]. Пряма безпосередня характеристика героїні здійснюється у процесі діалогічного мовлення, коли про наболіле на серці вона розповідає синові, вступаючи тим самим в опозицію щодо синових поглядів на нове радянське життя.

Незважаючи на суттєву ідеологічну перемогу поглядів сина над внутрішніми переконаннями матері, її розпачливий монолог-сповідь закріплений авторською характеристикою, що передає її складний емоційний стан: «Мати слухала сина й їй здавалося, що перед нею одкривається якийсь провалля і вона зсувається в це провалля щораз нижче... Була кілька днів солодка надія, були світлі мрії, а зараз усе провалилося. Покинула недоїдений куліш, сперла голову на руки й гірко заплакала» [3, с. 107]. Тож говорити про авторську недосвідченість в опрацюванні характерів персонажів у творі не можемо, а неувага до характеристики негативних образів позначена лише потребами тодішньої літературної доби.

Із позиції жанру соціально-ідеологічної повісті цей твір, окрім характерних ознак – опозиція герої – антигерої, в результаті якої відбувається ідейне зростання головного героя, його соціалізація, а також вищезгаданої порушеної проблеми єднання міста й села, містить характеристику і згадку про радянські канонічні образи. Їх опис фіксує поступове формування у селян радянського світогляду, витісняючи з їхнього повсякдення традиційні релігійні обряди. Наприклад, декілька епізодів твору, власне, й побудовані на протиставленні віри в Бога й віри в щасливе майбутнє з радянською владою. Так, Семен у суперечці з побожною матір'ю висловлюється про зміни пріоритетів у тогочасної сільської молоді: «Де-ж той бог і про кого він пам'ятає? <...> Треба було в окопах світової різні зарізати мільйони бідняків, щоб вони прозріли і зрозуміли, що бога взяли в оренду багатії, що для бідняків жодного бога немає <...> Я, бачите, мамо, виріс в інших часах, ніж ви, і думки у мене інші» [3, с. 82]. Натомість письменник творить радянський міф: на противагу відзначення релігійного свята відображає урочистий процес підготовки на селі до жовтневого свята, а портрет Леніна у свідомості селян займає місце колишніх богів. Порівняймо: «Стара Параска опустила веретено, заломила руки на подолку і хлипала голосно. Разом з нею похнюпились її боги, що в обліплених позоліткою рямах громадою висіли в кутку під стелею» і «Кімната сільради набивалась поволі й затягалась махорочним димом. В центрі на стіні висів портрет Леніна, вбраний червоним папером» [3, с. 85]. Таким чином, твір послуговується ідеєю поступового формування у свідомості тодішнього громадянина СРСР мрії про щасливе казкове життя в новому радянському світі.

Герої повісті знаходяться в захопленні від радянської влади, що відтворює М. Козоріс шля-

хом порівняння: «А Семен слухав так, як колись малим першу казку, і запалювався нестримним бажанням полетіти до того міста, де немає ні Крутія, ні Череваня, ні комнезама Петра, ні голови сільради Антипа, де не треба ховатися, затулювати вікон увечері старим пальтом, де можна йти явно вулицею з червоним прапором і кричати: «Хай живе бідняцька влада!» [3, с. 47]. Зазначимо, що мрія про щасливе спокійне життя була достатньо актуальною після буремних років громадянської війни, тому бажання героїв є логічним і цілком вписується в концепцію формування нового радянського міфу, що й зафіксував автор у повісті «Село встає».

Традиційний у радянській літературі сюжет боротьби селян-незаможників на чолі з їхнім ідейним лідером, який шляхом отримання освіти в місті стає усвідомленим радянським громадянином проти куркульської сільської верхівки, під пером М. Козоріса урізноманітнюється ще й за рахунок включення в сюжету твору так званих збірних образів, які фактично «перетягують» все ідейне навантаження на себе. На відміну від «Бур'яну» А. Головка поступово в повісті «Село встає» дія сконцентрована навколо іншого персонажа – українського села. Персоніфікація дала змогу письменникові передати, яким чином зміни політичного становища цілої країни вплинули на життя мешканців села загалом. У творі М. Козоріса образ села Печихвости характеризується градаційно: показано поступове його формування як одиниці радянського типу життя в доколективізаційний час, адже у творі немає жодної згадки навіть про перші кроки колективізації.

Село, знаходячись у передочікуванні змін, із радістю сприймає бажання ідейного натхненника незаможників Семена «посіяти новітнє зерно». Відтворюючи масові сцени сходу селян, письменник передає їхні настрої невпевненості в майбутньому новому радянському житті, починаючи безпосередньо з характеристики відчуттів Семена, в серці якого «йшла боротьба завзятіша, ніж на вчорашньому сході. Покірність удовиноного сина билася на кулаки з розбудженою свідомістю молодого громадянина» [3, с. 17]. Поступово письменник підводить читача до думки, що лише у згуртованій праці можна побачити позитивний результат – зміни в сільському житті стають сильнішими, коли до справ долучаються декілька ідейних натхненників-помічників серед інших селян. Село у творі змінює своє життя у двох напрямках, причому зовнішнє, ідеальне, показує його «багатство» контрастує з внутрішніми переживаннями його мешканців: «Село густіє.

Виростають нові стріхи, ясні, золотисті. Село немов подвоїлось. Обійшлося без злив, без граду, без засухи, без гусені, без жуків і сотні іншої погани, що перед нею хлібороб дрижить три чверті року, встаючи та лягаючи... Та село неспокійне. Якесь перешіптування, зідхання, мов легкий вітер, котиться з одного краю села на другий» [3, с. 31].

Із початком нових змін (проведення розподілу землі, поява продподатку) збільшуються й переживання села. У творі їх передано через окремі репліки героїв, відтворення їхніх думок. Надалі цей образ у творі персоніфікований, сприймається як окрема особистість, здатна висловлювати власні переживання, незалежно від наявних думок селян: «Не знає село спокою. Вічно клубиться, вічно боїться, вічно зривається, вічно криком укривається. Тільки опівночі, як сон кам'яною плитою привалить усіх покотом, тоді тільки мовчить воно і хилить клапаті стріхи» [3, с. 42]. При цьому власні переживання села, відтворені ритмізованою прозою, прямо асоціюються з думками селян-незаможників.

Водночас антагоністично щодо їхньої позиції відтворені погляди сільської верхівки – на відміну від збірного образу села, їхні думки «розпадаються» на окремі складники – образи куркулів, голови сільради, священика, адвоката. Вони, попри спільне намагання утримати владу на селі, бажають кожен самостійно впливати на основні важелі нової державної влади. Традиційно для такого сюжету влада на селі поступово переходить до незаможників, а сільських багатіїв заарештовують за їхні махінації із землею та хабарництвом. Село у творі стає своєрідним посередником між двома опозиційними групами, його внутрішнє життя балансує між антагоністичними силами, щоб за авторським задумом стати повноцінною одиницею нового радянського суспільства. Кризь площину соціальної повісті простежується нова ідеологічна основа твору, якої і залишається письменник вірний, відповідно до потреб доби. Масова література потребувала таких творів, де головний герой жертвує власним життям заради життя цілої громади. Повістю «Село встає» М. Козоріс дотримується цієї істини. Діалог комнезамів Семена й Омелька перед останнім рішучим кроком у боротьбі з представниками колишньої влади на селі підкреслює цю позицію письменника: «Боюся, щоб тільки не трапилось чого, – говорив Омелько. / – Без цього може не обійдеться, – згоджувався Семен. – Але раз мати родила. В найгіршому разі може потерпить одиниця, але не громада» [3, с. 130].

Однак, вибудовуючи ідеологічну концепцію твору, М. Козоріс залишається вірним імпресіоністичній традиції опису взаємодії внутрішнього світу героя і навколишньої дійсності. В останні хвилини життя, не очікуючи швидкої смерті, Семен думає про майбутнє, його внутрішнє чуття обіймають світлі ноти, що знаходить відображення в природному світі: «Семен немов прокинувся. Дійсно перед ними травневий ліс розгорнув всю весняну красу... Кров ударила жвавіше в молоде обличчя. Щось затріпотіло неказаними солодощами в серці, й чуття настроїлося, мов найтонша струна. Надмірна радість молодого життя, якась невідома хвиля глибоко затаєної любові, ніжності защебетала тихо солов'єву пісню. Хотілося дихати широкою груддю. Хотілося широко розгорнути молоді дужі руки, обняти цю красу та впиватися нею до безтями» [3, с. 133]. Однак життя головного героя обриває випущена бандитська куля під час організованої ним облави в лісу. Криваві події, смерть героя контрастують навколишній весняній настроєвості: «Семена знайшли на краю галяви. Лежав лицем до землі, а з рота тік струмок крові. Був ще теплий, але без життя. / А довкола квіли квіти, було сонячно, зелено, щебетали пташки, славили весну...» [3, с. 123]. Зображенням смерті героя на фоні

опису весняного ранку письменник залишається вірним ідеї самопожертви героя заради процвітання громади, зародження нового життя.

Висновки. Таким чином, М. Козоріс долучився до новаторів у розробці нової теми наближення українського села до міста, його пролетаризації, адже саме в сер. 20-х рр. XX ст. актуалізувалася суспільна дисгармонія між міським і сільським середовищем. Художня література того часу потребувала такого героя, що міг бути своєрідним «медіатором» між двома світами – Селом і Містом. Таким герой, несучи енергетику та ідеологію, мораль та світогляд Села, вважав би за необхідне використати надбання пролетарського Міста у встановленні «справжньої» радянської влади на селі.

Водночас, творячи новий для себе жанр – соціально-ідеологічної повісті, письменник витримав жанрові канони зазначеного твору, привніс власне бачення результатів ідеологічної боротьби на селі за встановлення радянської влади, тим самим долучився до когорти авторів, які власними творами віддали данину соціалістичній ідеології. Однак, на жаль, цього видалося замало для порятунку власного життя: через декілька років після виходу цього твору його було заарештовано, незважаючи на висловлену художнім словом вірність радянській владі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довгоярський М. Замість передмови до збірника «Глитай». Плуг. 1930. № 10. С. 87–92.
2. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема. Слово і Час. 2007. № 6. С. 3–8.
3. Козоріс М. Село встає. Повість. К.: Маса, 1929. 133 с.
4. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917– 1927): у 2 т. Харків: Державне видавництво України, 1928. Т. II. 340 с.
5. Омельчук О.Р. Селянський вимір українського соцреалізму. Філологія. Літературознавство. Наукові праці. 2009. Т. 118. Вип. 105. С. 47–53.
6. О политике партии в области художественной литературы. Резолюция ЦК РКП (б) от 18 июня 1925. Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы: хрестоматия; сост. П.И. Плукш. М.: Просвещение, 1986. С. 97–101.
7. Пилипенко Сергій. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2007. 887 с.
8. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації: монографія. К.: ТОВ «Гідромакс», 2009. 508 с.
9. Хуторян А. Рец. до кн.: Козоріс М. Село встає. Повість. К.: Маса 1929. Життя й революція. 1929. № 11. С. 163–165.